

Regionalism și ideologie națională Cazul „României Mari” (1918-1938)

MIHAI CHIOVEANU

*„Istoria omenirii abundă în planuri raționale ce nu au
fost nicicând materializate, în timp ce iraționalul extrem
prevalează în politicul de zi cu zi” (András Rónai)*

De ce au eșuat planurile federale danubiene? Întrebarea, desigur retorică, avea să-l frământeze permanent pe Oszkár Jászi, contemporan evenimentelor din perioada interbelică. Într-unul din ultimele sale eseuri¹, omul politic maghiar găsea o explicație în excesiva raționalitate a acestora — raționalitate incompatibilă cu momentul istoric în care fuseseră elaborate pentru a pune capăt conflictelor și tensiunilor absurde dintre națiunile Europei Centrale și de Est. Plasat în linia aceleiași tradiții politice, culturale și academice, Péter Hanák găsea că, din punct de vedere istoric, întrebarea lui Jászi nu mai este vitală în prag de mileniu.² Regiunea Danubiană trebuie să înceteze a mai fi privită ca realitate dată sau ca utopie și/sau soluție pentru momentele de criză prin care a trecut „Europa de mijloc” în ultimul secol, pentru a putea fi în cele din urmă înțeleasă ca alternativă viabilă la orice alt produs al iraționalității politice³.

Evenimentele ultimului deceniu par însă a anula din nou viziunile intelectualilor, expediate acum drept exerciții academice ale dizidenței din perioada comunistă. Grupul de la Visegrád nu a rezistat din cauza tentației și calculului pragmatic al „Omului Politic” de a accede la integrarea europeană sărind peste etapa regională, aceasta din urmă fiind considerată brusc drept anacronică și neprofitabilă după 1989. Lipsită de fundament economic, este puțin probabil ca Europa Centrală să reușească materializarea sub altă formă decât cea regionalistă a oricărui proiect comun, mai ales dacă avem în vedere tendința vădită de orientare spre etnocrație și evenimentele ce au dus la dezmembrarea Cehoslovaciei și tragedia din fosta Iugoslavie⁴.

Se repetă istoria sau istoricii? Nu știm și nici nu ne propunem să găsim un răspuns la această întrebare. Prezentul studiu se vrea o reevaluare din perspectiva regionalismului a rolului și locului ocupat de România interbelică în cadrul proiectelor de cooperare zonală și al dezbaterilor apărute în jurul acestora. Vom puncta totodată absența, cu câteva excepții notabile⁵, a românilor și în special a istoricilor din discuția actuală despre Europa Centrală. Interesul nostru aici este de a găsi o explicație pentru această stare de fapt și de a sugera modalități de racordare la discursul actual.

Ieșirea dintr-un anume canon istoriografic bazat exclusiv pe istoria diplomatică, la rîndul ei centrată pe „rolul de campioană declarată a antirevizionismului asumat de România” și „contribuția românilor (...) artizani ai Micii Antante (...) alternativă la planurile nesincere ale Marilor Puteri Europene...”⁶, ar fi în acest sens doar un prim și necesar pas. „Exercițiul distanței” ar conduce nu doar la înțelegerea trecutului și a paradoxurilor sale⁷, ci și a unor probleme cu care România, ca de altfel întreaga regiune, se confruntă astăzi. Mitul revigorat după 1989 al „României Mari” nu poate oferi în actuala conjunctură decât un refugiu temporar celor ce se ambiționează să creadă în el. Redeschiderea tot mai frecventă a dosarului aparent clasat al României interbelice reprezintă pentru noi o motivație în plus.

O analiză excelentă (și) din perspectiva regionalismului în cazul României Mari a fost realizată recent de Irina Livezeanu⁸. Ne vom raporta permanent la fundamentul teoretic al tezei susținute de această autoare, atât de necesar analizei noastre, chiar dacă nu politicile culturale cât cele economice fac interesul studiului nostru. Mai mult, vom încerca să relaționăm dinamica internă a statului român cu politica externă a acestuia și evoluția întregii zone pentru a putea integra obiectul nostru de studiu într-o definiție mai largă. În același sens, vom apela la „vocile celorlalți” — am și încercat deja să o facem la începutul excursului nostru — pentru a nu lăsa problemele strict românești să monopolizeze întreaga discuție. În opinia noastră, evoluția societății românești, a statului și clasei politice poate fi mai bine înțeleasă prin raportare la cele din proxima vecinătate și nu la modelul occidental cu care avem, din păcate, prea puține în comun.⁹ Realitatea face că România nu are granițe comune cu Franța, decât poate la nivelul unui imaginar politic în care doar noi, românii, ne (auto)plasăm într-o geografie simbolică.

Sfârșitul primului război mondial avea să ducă în Europa Centrală și de Est la prăbușirea imperiilor multinaționale și apariția unor state noi sau redefinite geografic. După două decenii de aparentă liniște, regiunea va asista neputincioasă la colapsul sistemului de pace de la Versailles, pentru a experimenta ulterior ideologiile radicale ale fascismului și comunismului. Explicația general acceptată de istoriografie pentru acest fenomen constă în îmbinarea a trei factori ce țin mai curînd de conjuncturi internaționale: vacuumul de putere creat odată cu dispariția Austro-Ungariei, impactul dezastruos al Marii Recesiuni din 1929-1930 și resurgența „imperialismului” german în noua sa formulă.¹⁰ Scenariul de mai sus, deși perfect valabil, pare însă a nu mai satisface pe deplin pe istorici, preocupați tot mai mult în ultimul timp de cultura și tradițiile politice ale zonei,¹¹ de instabilitatea socială și dificultățile de natură structurală ale economiei în urma distrugerilor provocate de război și eforturilor masive de redresare a situației. Noua natură multinațională a „moștenitorilor” monarhiilor dualistă și țaristă începe să fie și ea tot mai adesea luată în calcul.¹² Istoriografia de la noi nu pare să accepte deloc noile perspective și nici măcar schema clasică nu este respectată în totalitate. În timp ce problema vacuumului de putere este complet ignorată, expansiunea Germaniei naziste spre Est este supradimensionată și capătă conotații cu totul diferite. Ea pare a se constitui într-un perfect „țap ispășitor” ce permite victimizarea la nesfârșit a României democratice, deschisă și chiar inițiatoare a unor proiecte de cooperare regională. Nimeni nu oferă în schimb o explicație pertinentă pentru disfuncționalitățile și lipsa de eficiență a alianțelor la care România a luat parte.

Dacă înainte de 1989 orice încercare a istoricilor din Vest de a reanaliza și reinterpretă viziunea clasică era catalogată drept „revizionistă”¹³, în perioada imediat următoare, în ciuda unei așteptate relaxări, istoriografia de la noi se mulțumește să reitereze teze deja consacrate.¹⁴ La fel de sugestivă în acest sens ar fi și republicarea cărții lui George Ciorănescu¹⁵, interesantă pentru discuția noastră din punct de vedere al logicii naționaliste din epocă cît și pentru concluzia finală a autorului. Parte integrantă a istoriei Europei Centrale între cele două războaie mondiale, victimă, ca și celelalte state din regiune, a Germaniei naziste, România aparține totuși mai curînd Balcanilor de care o leagă tradiții istorice și culturale milenare. Citatul din Iorga dat de autor reprezintă pentru mulți dintre români, atunci ca și acum, argumentul final.¹⁶ Stigmatizarea „celuilalt” ca revizionist și deci exclusiv responsabil de toate relele, ca și retragerea dinspre sfera naționalismului politic spre naționalismul cultural nu reprezintă însă o soluție și nici nu oferă un răspuns. Dacă definiția Europei Centrale include termenii folosiți de Czeslaw Milosz „...*(a) țărilor care... au făcut obiectul real sau ipotetic al unui tîrg între Uniunea Sovietică și Germania...Decenii de durere și umilință...*”¹⁷, România trebuie să admită apartenența sa la aceasta regiune și la memoria ei culturală traumatizantă. Cel puțin pentru perioada la care ne referim în textul de față.

La sfârșitul primului război mondial, tratatele de pace au încercat trasarea granițelor unor state naționale în Europa Centrală și de Est pe baza principiului autodeterminării naționale (etnice) și în ideea asigurării fiecăruia dintre moștenitori o economie viabilă. Recompensarea unora de către aliați și mai ales de către Franța pentru fidelitatea din timpul războiului cît și hazardul armistițiilor aveau să transforme întreaga regiune într-un labirint de state naționale.¹⁸ Pacea și calmul instaurate în zonă după 1923 se vor dovedi însă a fi simple aparențe. Fapt de altfel normal atîta timp cît regiunea avea să cunoască împărțirea între învingători și învinși, o geografie simbolică neexperimentată pînă atunci. Nu doar revizionismul unora dintre state, în special Ungaria — oarecum justificat dacă avem în vedere pierderile masive de teritoriu, populație și resurse — aveau să contribuie la această stare de fapt. Lipsa de cooperare, exclusivismul și continua revendicare de teritorii și statut, continua dispută din jurul insolubilei probleme a minorităților¹⁹, ce își au originea în noul tip de naționalism apărut în zonă trebuiesc de asemenea luate în calcul. Defensiv sau ofensiv, bazat în orice caz pe ideea statului național în expansiunea sa teritorială maximă, indiferent de principiul invocat de către susținători²⁰, acesta își afla resorturile nu doar în discursul revendicativ de secol XIX în care, din întreg arsenalul ideologic al Occidentului, naționalismul reprezentase elementul cel mai ușor de preluat și de adaptat la agenda locală.²¹

Procesul de *nation-building* avea să devină în acel moment singurul important în zonă, iar ideologia naționalistă singura acceptată și menită totodată să rezolve numeroasele probleme de ordin social, politic, cultural și economic.²² Neașteptatele achiziții trebuiau însă în primul rînd protejate, iar în acest sens suprapunerea granițelor militare peste cele naționale, reticența față de orice deschidere în exterior și suspiciunea față de vecini erau primele măsuri adoptate de noile guverne. Preferința pentru statul național unitar va duce în mod automat la respingerea federalismului ca pe o soluție anacronică și totodată periculoasă. Această „a treia cale posibilă”, cum o numea de curînd Pierre Kende, nu-și va găsi susținători nici măcar în formula unei uniuni economice regionale, considerată de unii drept prim pas și/sau

nucleu al unei viitoare confederații danubiene.²³ Argumentul invocat de cei mai mulți în respingerea unui astfel de proiect consta în dezvoltarea diferită și lipsa de complementaritate a economiilor naționale. Observație pertinentă dacă luăm în calcul doar categoria național-unitară de economie și ne raportăm doar la proiectele de cooperare de tipul Mica Antantă și Înțelegerea Balcanică, extrem de limitate ca deschidere, scop și perspectivă în timp. Deși, după unii autori, chiar și în aceste condiții reușita ar fi depins nu de gradul de dezvoltare al economiilor cât de natura psihologică și politică a partenerilor dispuși să se angajeze într-o eventuală competiție.²⁴

La 1934, în ochii unui contemporan, Europa Centrală și de Est apare drept „...o zonă marcată de prejudecăți naționale dar și de clasă, excесе datorate nou cîștigătei suveranități economice, politice și militare în urma războiului...”²⁵ O regiune controlată politic de o nobilime feudală și revizionistă în Ungaria, o dictatură militară în Iugoslavia și un capitalism dinastic și corupt în România,²⁶ ce abdicaseră de la spiritul democratic al revoluției din 1848 pentru a aluneca, în numele eficienței și al rațiunii de stat spre conservatorism și tradiționalism. Nu vom insista aici asupra concepțiilor lui Jászi, mulțumindu-ne a menționa faptul că poziția sa, ca și a altora de altfel, era una marginală în epocă. Ne vom limita la a spune că antagonismele din regiune reprezintă una din cauzele multiple ale eșuării planurilor de cooperare regională. Un al doilea element de care ne vom ocupa în rîndurile de mai jos constă în viziunea și calculele geo-politice ale liderilor politici din statele danubiene, diferite de cele ale Occidentului.

Ideea unei viitoare integrări și/sau cooperări în regiune după dispariția Austro-Ungariei era un fapt asumat de către Franța și Statele Unite ale Americii. Dacă în cazul primeia se poate pune în discuție încercarea de a-și impune în regiune hegemonia odată cu părăsirea scenei de către Germania prin înlocuirea tradiționalei contrabalante habsburgice cu una formată din state remorcate la deciziile politice luate în Quai d'Orsay²⁷, în cazul celorlalte ideea constituirii unui astfel de organism pare să aibă la bază cu totul alte rațiuni. Forurile internaționale recunoscuseră oficial încă de la sfîrșitul războiului slăbiciunea statelor zonei, incapabile și mai ales nepregătite să facă față structurilor complexe cu care urmau să se confrunte²⁸. De altfel limita experienței politice își va spune destul de repede cuvîntul odată cu eșecul politicii de integrare etnică, socială, culturală și economică în state pretins unitare și naționale precum România, a teritoriilor de curînd achiziționate și a minorităților. Chiar și acolo unde experimentul federalist, precum în cazul Cehoslovaciei lui Masaryk și în cel al Regatului Sîrbo-Croato-Sloven, părea a găsi rezolvări la noile probleme, totul se oprește la faza discursului și a proiectelor. Nereușita își va face însă simțită prezența încă din 1929 într-o Iugoslavie dominată de un centru de putere sîrb și în 1938 la München în cazul Cehoslovaciei, cînd noile măsuri preconizate de guvernul Milan Hodza se dovedesc tardive.²⁹ Imagini stigmatizatoare de tipul „de la helvetizarea ... la balcanizarea Europei Centrale...” ce marchează încă discursul politic și academic despre regiune își au originea în confruntarea dintre idealismul și pragmatismul perioadei la care ne referim.³⁰

Pentru statele din zonă situația se prezenta însă total diferit. Singurul element comun între planurile occidentale și proiectele locale, pe cît de numeroase pe atît de diverse, îl reprezenta ideea creării unei zone de securitate colectivă între Germania și pe atunci tînărul stat sovietic. Perspectivele erau însă diferite de la un caz la altul și asta explică nu doar reducerea considerabilă a numărului de membri — în cazul Micii Antante de la cinci în momentul primelor discuții la trei membri efectivi — ci și insuccesul Franței de a impune o politică comună și de a patrona un întreg sistem de alianțe antigerman în regiune³¹. Trebuie menționat aici faptul că Polonia și Cehoslovacia vor fi în permanent conflict din cauza regiunii Teschen, a relațiilor cordiale dintre Polonia și Ungaria cît și a poziției flexibile a lui Eduard Beneš față de URSS.³² Dincolo de disensiunile dintre statele zonei sau dezacordul față de poziția adoptată de Franța, trebuie specificat faptul că victoria și succesul neașteptat de la sfîrșitul războiului a creat multora impresia unui potențial politic autonom și a încurajat astfel tendința de a se impune drept puteri regionale și parteneri de discuție egali în negocierile cu marile state din afara regiunii. România cochetase cu această idee încă din 1913, după Pacea de la București³³, și va fi profund dezamăgită de preferința Franței de a avea în Cehoslovacia un cap de pod stabil în regiune.³⁴ Polonia va fi atît de încrezătoare în forțele proprii încît Piłsudski va miza pe o federație cu Ucraina și Lituania, dar sub control polonez, capabilă de una singură să facă față presiunilor Germaniei și URSS-ului.³⁵

Singurele reușite în domeniul cooperării regionale, Mica Antantă și Înțelegerea Balcanică își datorează apariția mai curînd unei puternice motivații intraregionale. Beneficiare ale tratatelor de pace de la Trianon, respectiv Neuilly, și ținte probabile ale revizionismului maghiar³⁶ și bulgar, statele membre ale acestora nu vor reuși însă niciodată să depășească limita impusă de o astfel de alianță de conjunctură. Ele aveau astfel să beneficieze în cele din urmă doar

de pe urma aceleiași vulnerabilități, datorate faptului că nici una nu dorea ca alianța să impiezeze relațiile sale cu o putere europeană plasată în afara înțelegerilor sau să fie atrasă involuntar într-un conflict cu acestea. În cazul primeia, alianța Iugoslaviei cu Italia fascistă și refuzul României la propunerea Cehoslovaciei de a reorienta alianța spre o politică antigermană constituie exemple grăitoare în acest sens. Reușita Germaniei din anii '30 de a pătrunde economic, politic și militar în regiune, ce-i drept cu ajutorul unor state ce duceau o politică progermană, în baza unui „revizionism comun”, poate fi mai ușor înțeleasă din aceasta perspectivă.

Un aspect mai puțin luat în considerare de dezbaterile în jurul cooperării regionale în Europa Centrală și de Est în perioada interbelică, cel puțin în cazul istoriografiei românești, este cel economic. „*Triumful națiunii ca economie națională*”³⁷, fenomen ce avea să marcheze întreaga lume în ciuda eforturilor oamenilor de afaceri de a reveni la economia mondială de dinainte de război, este luat în continuare în calcul doar în măsura în care ajută la sublinierea și argumentarea științifică, uneori partizană, a rolului jucat în anii '20 de Partidul Liberal și politica sa economică.³⁸ Trebuie însă avute în vedere aici alte două aspecte. Primul constă în faptul că alături de naționalism și subordonată acestuia, dezvoltarea economică și mai ales cea industrială reprezenta la aceea oră doar o a doua condiție necesară modernizării și egalării standardelor Occidentului.³⁹ În al doilea rând, trebuie avut în vedere faptul că în regiune efectul politicilor protecționiste și uneori autarhice — cel puțin la nivel teoretic pentru că în practică ele erau atenuate de acorduri bilaterale — au avut un efect opus celui din Occident, unde economiile naționale au ieșit oarecum întărite din Marea Criză.⁴⁰ În cazul particular al economiei românești, deschiderea operată de PNȚ după 1928 și măsurile antiprotecționiste/liberale operate de guvernul Maniu nu vor face din păcate altceva decât să slăbească și mai mult România economică. Observația lui H. L. Roberts cu privire la cazul românesc este în opinia noastră cât se poate de pertinentă. Deși bine intenționate și având drept scop rezolvarea problemelor economice interne, ambele guvernări au dezvoltat politici economice în contratimp cu cele europene.⁴¹

O analiză din perspectiva regionalismului a politicilor economice românești ar putea duce la înțelegerea unor aspecte mai puțin clarificate și chiar a unor paradoxuri. Atitudinea sinuoasă adoptată față de colaborarea în plan economic cu Cehoslovacia, ca și deschiderea destul de rapidă spre Germania din a doua jumătate a deceniului patru ar căpăta valențe noi. În opinia noastră, colaborarea cu al Treilea Reich, atât de vehement respinsă de Maniu și Madgearu — ultimul plătind cu viața pentru poziția adoptată în această problemă — a reprezentat pentru România anilor '30 nu prima alegere, cât ultima șansă.

Subdiviziune și element de bază al oricărei națiuni, legată de teritoriu și frontiere, economia reprezintă pentru individ substanța și consecința materială a dezvoltării națiunii sale, în timp ce pentru stat ea reprezintă unul din mijloacele de transformare a elementelor pasive în cetățeni.⁴² Dorința lui N. Vasilescu Karpen de a vedea România ca „o țară de muncă intensă și pricepută” trebuie înțeleasă din această perspectivă și în corelație cu procesul de construire a națiunii și a lui „*civis Romaniae*” (Ioan Nistor), proces intrat la 1918 într-o nouă fază. Entuziasmul momentului de început se datorează mai ales în cazul României faptului că, odată cu îndeplinirea idealului național, noile provincii și în special Transilvania și Banatul, aduceau un plus considerabil de forță de muncă calificată, resurse materiale și o industrie net superioară celei din fostul Regat. Imaginea complementarității economice a tuturor provinciilor va crea din primele momente senzația unei posibile transformări a caracterului agrar al economiei într-unul industrial. Două probleme majore trebuiau însă rezolvate pentru a conferi stabilitate noii economii naționale. Prima o reprezenta reorientarea provinciilor spre interior, ruperea legăturilor cu spațiile în care evoluaseră pînă atunci, emanciparea și românizarea lor, pentru a le transforma din *hinterland* economic al fostelor imperii din zonă⁴³ în elemente integrate economiei naționale. A doua problemă o reprezenta existența în aceste provincii ca și în vechiul regat a „unei duble burghezii”, paralelă, în permanentă competiție cu cea românească și chiar superioară acesteia.⁴⁴ Nu doar elementele semite aveau să intre în atenția politicii liberale ci și cele maghiare⁴⁵ și germane.⁴⁶ Politica Bucureștiului găsea sprijinitori, chiar dacă nu în totalitate și printre elementele românești din provincii. Articolul lui Petru Nemoianu din „*Țara Noastră*”, citat de Irina Livezeanu, este mai mult decât exemplificator în acest sens⁴⁷. Ideile corporatiste despre formarea unei burghezii românești de stat, pure și dezinteresate material, ca și politica de românizare, similară în teorie celei de arianizare din Germania, practică de legionari și mai apoi de Antonescu își pot afla parțial originile aici și nu doar în contactul cu ideologia fascistă.

Nu vom insista asupra destinului economiei în perioada anilor '20 cînd liberalii, artizani ai Unirii și deci deținători ai unui imens capital politic, au avut mai puțin de dat seama oricărui tip de opoziție⁴⁸. Controlul și centralizarea economiei, naționalizarea resurselor, respingerea colaborării economice cu capitalul străin sub pretextul

presiunilor politice asupra tînărului stat și protecționismul vamal transformat într-un veritabil război al tarifelor sînt coordonatele în care aceasta poate fi circumscrisă. Sacrificarea agriculturii, considerată drept „copilul vitreg al economiei” și ignorarea realităților interne sînt de asemenea prea cunoscute cititorului, iar economia lucrării nu permite focalizarea asupra lor.

Industrializarea masivă, în baza resurselor exclusiv românești⁴⁹ și după un model propriu de dezvoltare, bazat pe specificul național dau, cel puțin din perspectiva actuală, senzația unei economii autarhice. În viziunea liberalilor economia era menită a fi nu doar garant al independenței și frontierelor României „(...) *stat tînăr și dușmănit de vecini...*”⁵⁰ și „...*mijloc de prezervare a națiunii(...)*”⁵¹, ci și a aduce un plus de distincție națională. Acceptarea în aceste condiții a oricărui tip de regionalism ca expresie a fostei interstițialități a *K.u.K* ar fi dat senzația de efemeritate și ar fi intrat în contradicție totală cu principiile geo-economice enunțate de Simion Mehedinți.

Cazul economiei românești nu este unul singular în regiune, unde noua configurație de după 1918 a dus la redistribuirea puterii economice odată cu cea politică. Recompunerea spațiului economic reprezentat de fosta monarhie nu a fost luată nici ea în considerare de către „moștenitorii naționali”. Mai mult, Viena și mai apoi Budapesta aveau să fie privite drept foste centre economice parazitare ce trebuiau sufocate de către noile economii naționale.⁵² Retrasarea frontierelor, făcută fără a ține cont de faptul că erau astfel întrerupte căi de comunicație, că multe din orașe rămîneau fără hinterlandul agricol aferent și lipsa unei piețe de desfacere sigure pentru acesta din urmă, diferențele legislative ce împietau de multe ori activitatea unor firme cu sucursale în diferite țări etc. constituie numai vîrfurile icebergului.⁵³

Criza din 1929 nu va face altceva decît să acutizeze problemele economice și sociale apărute după război. Efectul acesteia va fi dezastruos mai ales în țările agrare din Europa de Est — un caz mai aparte îl reprezintă Cehoslovacia cu o industrie dezvoltată la acea oră: deși în pragul crizei, producția industrială era cu 30% mai mică decît în 1914, și o producție agricolă mai mare de 5 ori decît cea a României⁵⁴ — care în ciuda deschiderii ei spre piața mondială, nu poate face față concurenței marilor producători precum SUA, Canada, URSS. Eforturile blocului statelor agrare se dovedesc zadarnice și la fel încercările din interiorul Micii Antante de a crea un organism economic comun nu ajung la rezultate concrete. Chiar și planurile inițiate de Franța, Planul Briand și Planul Tardieu⁵⁵, vor rămîne în faza de proiect. Rațiunile pur economice ce au dus la eșuarea tuturor acestor încercări au fost prezentate în detaliu de către istoriografie. Multe dintre pozițiile luate de factorii de decizie ai vremii sînt cît se poate de îndreptățite în această privință. Ceea ce se omite este faptul că adevărata barieră în cazul de față era mai curînd una psihologică și mai puțin faptul că economiile zonei erau concurente și nu complementare. Ca și în anii '20 marea problemă pentru „blocul învingătorilor” — incapabili să înțeleagă că pe termen lung și dincolo de deciziile luate la Versailles, marele război fusese pierdut de către toți — o constituia preferința partenerilor occidentali pentru Budapesta atunci cînd se punea problema unui centru al viitoarei Confederații Danubiene. Deschiderea Ungariei către astfel de planuri ca și ideea refacerii fie și numai în plan economic⁵⁶ a fostului spațiu reprezentat cîndva de Monarhia Dualistă erau inacceptabile, deși, în mod paradoxal, diplomațiile susțineau permanent găsirea unor căi de regularizare a raporturilor din zonă.

Dacă după criza din 1933 economiile din zonă reușesc să-și revină, noua criză din 1937 va pune capăt oricăror speranțe de redresare, cu atît mai mult cu cît prezența economică și politică a Germaniei începe să crească tot mai mult. Reprezentările concurente ideii germane de *Mitteleuropa*, eșuate într-un permanent dialog al surzilor nu vor putea face față realităților și presiunii exercitate de noua *Drang nach Osten*.⁵⁷ Germanii viitorului război „...*pe care numai o îmbunătățire a condițiilor economice și o mai favorabilă atmosferă internațională i-ar putea elimina*”⁵⁸ apăruiți în urma permanentelor neînțelegeri dintre viitoarele victime ale nazismului vor ușura considerabil sarcina acestuia. Nu doar faptul că Mica Antantă nu funcționează în momentul München 1938 sau că Iugoslavia și România vor suferi mai tîrziu și în mod diferit efectul neimplicării⁵⁹, ci și politica indiferență a statelor occidentale față de o regiune în care orice tentativă de reconciliere era permanent sortită eșecului își găsește parțial explicația în perioada anterioară.

Încercările de eliminare a Germaniei din definiția și realitățile Europei Centrale de după 1918 își găsesc sfîrșitul la jumătatea anilor '30. La prezența fizică, economică și militară, nazismul va adăuga totodată rolul de avocat al revisionismului și o nouă concepție asupra regiunii. Între 1933 și 1938 raporturile dintre Germania și statele zonei înregistrează doar o permanentă eliminare a nuanțelor și simplificare a alegerilor pe care state precum România puteau să le facă⁶⁰. Intrarea în orbita politică, economică și mai apoi militară a celui de al Treilea Reich a fost ușurată

nu doar de poziția și interesul particular al unora dintre factorii interni influenți, de prezența minorității germane sau de ascensiunea mișcărilor de extremă dreaptă în statele zonei. Eșecul politicilor de integrare și dezvoltare economică ca și faptul că cei mai mulți confundă politica lui Hitler cu cea de dinainte de Primul Război — inclusiv grupul de industriași germani grupați în jurul lui *Mitteleuropäische Wirtschaftstag* continuă să creadă în posibilitatea unor investiții pe termen lung în dezvoltarea industrială a regiunii și în constituirea unei noi zone comerciale pe Rin și Dunăre ⁶¹ — și văd în colaborarea cu Germania soluția ultimă, contribuie în egală măsură la luarea deciziilor. Mitteleuropa lui Hitler și a miniștrilor săi nu semăna însă deloc cu cea a lui Friedrich Naumann⁶² și nici nu își propunea nimic generos pentru „*masa amorfă de națiuni, ușor confundabile, ... lipsite de voință și capacitate de organizare... cu un standard de viață inferior Herrenvolk-ului german...*”⁶³

Experiențele anilor 1938-1940 aveau să scoată încă o dată în relief, dacă mai era nevoie, caracteristica de bază a regiunii: vulnerabilitatea aranjamentelor politice și instabilitatea granițelor datorată geometriei sale variabile. Respinsă inițial sau acceptată de complezență, ideea cooperării regionale începe să intre din nou în atenția liderilor politici din Europa de Est. Polonezii și cehii în 1940, apoi iugoslavii și grecii, încep să reconsidere, în exil de această dată și sub impactul tragediei, valoarea reală a ceea ce cândva fusese considerat drept „*prim pas în realizarea unui federalism opresiv*”. Tot acum apare și ideea unei uniuni regionale ce urma să cuprindă întreg teritoriul de la Adriatică și pînă la Marea Baltică, orientată împotriva Germaniei. Planurile sînt prezentate și lui Stalin care rămîne sceptic atît în privința reușitei cît și a scopului limitat — memoria coridorului sanitar antisovietic avea să-și spună cuvîntul în această privință — al acestei noi alianțe. De rezultatul final se îndoia de altfel și unul dintre susținătorii planurilor. Pentru economistul polonez Leon Baranski această nou preconizată alianță reprezenta doar o reacție de moment, datorată exclusiv circumstanțelor nefavorabile în care apăruse pentru a dispărea apoi imediat, odată cu trecerea crizei.⁶⁴

Pentru noi este demnă de semnalat absența, începînd cu acest moment, a românilor din dezbaterile referitoare la Europa Centrală. Nu știm dacă poziția adoptată în perioada războiului sau pur și simplu convingerea că România își poate rezolva de una singură problemele a determinat și încă determină o astfel de atitudine negativă. Cert este faptul că orice referință la regionalism trezește panică în cercurile politice și o masivă reticență în cele academice. □

NOTE

1. Oszkár Jászi, **Látóhatár**, 1955.
2. Péter Hanák, *Why Did the Danubian Federation Plans Fail?*, în **Geopolitics in the Danube Region, Hungarian Reconciliation Efforts 1848-1998**, editat de Ignac Romsics și Bela K Kiraly, CEU Press 1999, p.313.
3. ibidem.
4. Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea politicului, Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Editura Polirom, Iași 1997, p.30-31.
5. Trebuie menționate aici eforturile depuse în ultimii ani de grupul condus de Adriana Babeți și Cornel Ungureanu la Timișoara, contribuțiile lui Andrei Cornea și numerele consacrate de revista Altera unor toposuri apropiate prin natura lor de problema Europei Centrale. Eugene Ionesco trebuie de asemenea menționat.
6. Eliza Campus, *La pensee politique en Roumanie a la lumiere des relations Roumano-Francaise (premier motie du XX siecle)*, în **Revue Roumaine D'Histoire** n. 1-2, 1997.
7. Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea Politicului...*p.32-35. Fantomele trecutului marchează la fel de profund și imaginarul colectiv românesc. De la idei de tipul pacificării și reconcilierii pînă la resentimente și animozități, tendințele actuale din societatea românească poartă amprenta acestora.
8. Irina Livezeanu, **Cultural Politics in Greater Romania, Regionalism, Nation Building And Ethnic Struggle, 1918-1930**, Cornell University Press 1995.
9. Vladimir Tismăneanu, **Reinventarea politicului...** Subcapitolul sugestiv intitulat „*O lume Fragmentată*” este pentru noi o invitație perfectă în acest sens.
10. Philip Longworth, *Independance and its Consequences (1918-1940)*, în **The Making of Eastern Europe**, The MacMillan Press Ltd, 1992, p.64-66.
11. George Schopflin, **Politics in Eastern Europe, 1945-1992**, Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell, 1993, p. 5-37.
12. Erick Hobsbawm, **Națiuni și Nationalism din 1780 pînă în prezent, Program, mit realitate**, Editura ARC, Chișinău 1997.
13. Viorica Moisiuc, *Au sujet de la responsabilite dans la preparation et le declenchement de la second guerre mondiale*, în **Nouvelle Etudes D'Histoire**, Bucarest 1980, p. 13-14.
14. Eliza Campus, **Ideea federală în perioada interbelică**, Editura Academiei Române, București 1993.
15. George Ciorănescu, **Românii și ideea federală**, Editura Enciclopedică, București, 1996.

16. ibidem., p. 165-166.
17. Citat de Vladimir Tismăneanu în **Reinventarea politicului...** p.39.
18. Stefan Yerasimos, **Question d'Orient, Frontiere et minorites des Balkans au Caucase**, Paris 1993, p.8-10.
19. ibidem p.14.
20. România invoca principiul etnic în cazul Transilvaniei și pe cel istoric în cazul Basarabiei și Bucovinei. Polonia lui Pilsudski avea la bază regatul Jagellonian, Ungaria se raporta la regatul Coroanei lui Ștefan, Bulgaria la fostul Țarat fără a mai ține cont de realitățile momentului.
21. Stefan Yerasimos, **Question d'Orient...**p. 14.
22. Erich Hobsbawm, **Națiuni și Naționalism...**p. 129-130.
23. Pierre Kende, *Trei căi posibile pentru micile națiuni din Europa de Est*, **Alterra** nr.7 an IV, 1998, p.23-26.
24. idem.
25. Oszkár Jászi, **Homage to Danube**, volum editat de György Litván, Rowman & Littlefield Publishers, Inc. 1995, p.103-106.
26. Pentru o mai bună analiză a naționalismului în zonă vezi Peter Sugar, *Nationalism in Eastern Europe*, în **Nationalism**, volum editat de John Hutchinson & Anthony D. Smith, Oxford University Press, 1994.
27. Eliza Campus, **Ideea federală în perioada interbelică**, p.27-35.
28. Peter Stirk, *The Idea of Mitteleuropa*, în Peter Stirk (ed.) **Mitteleuropa. History and Prospects**, Edinburgh University Press, 1994, p.19-20.
29. Péter Hanák, *Why Did the Danubian Federation Plans Fail?*...p. 308-310.
30. Peter Stirk, *The idea of Mitteleuropa...*p. 23.
31. ibidem., p. 15.
32. Și în România acesta va fi acuzat în anii '30 de bolșevism și asta din cauza aceleași atitudini.
33. Keith Hitchins, **România 1866-1947**, Editura Humanitas, București 1994, p. 169-173.
34. ibidem, p.455-456. Să nu uităm că tratatul de asistență mutuală semnat în 1926 între cele două state, pare a fi mai curînd smuls de România diplomației franceze.
35. Peter Stirk, *The idea of Mitteleuropa...*p. 19-20. Ideea, profund nerealistă, va cunoaște un adevărat reviriment în Polonia anilor '40, cînd doctrina Jagelloniană se va impune drept singură alternativă pentru prezervarea statului.
36. Istoricii maghiari recunosc tot mai adesea această atitudine politică în perioadă, dar pretind totodată o oarecare nuanțare și mai bună definire a acestuia. Articolul lui Gyorgy Gyarmati, *Conceptual Changes on Central European Integration in Hungarian Political Thinking, 1920-1948*, în **Geopolitics in the Danube Region...**este sugestiv în acest sens.
37. Erick Hobsbawm, **Națiuni și Naționalism...**p.129.
38. Ion Saizu, *Modele de dezvoltare în România interbelică*, în **Cultură și Societate**, Editura Științifică, București 1991.
39. Stefan Yerasimos, *Question d'Orient...*p.14-15.
40. Erick Hobsbawm, **Națiuni și Naționalism...**p.130.
41. Henry L. Roberts, **Rumania: Political problems of an agrarian state**, Yale University Press 1969, p.168-169.
42. Erick Hobsbawm & Terence Range, **The Invention of Tradition**, Cambridge University Press, 1995, p.264.
43. În cazul Austro-Ungariei s-a invocat permanent decadența imperiului pentru a găsi o justificare politicii liberale în exploatarea nemiloasă de către acesta a celor două provincii românești. Deși, în introducerea la cartea sa **Modernitatea Vieneză** Jacques Le Rider susține că extinderea mitului decadenței dinspre sfera politicului spre cea economică și socială este o evidentă exagerare. Capitalismul de stat sprijinit pe o administrație/birocrație extrem de bine puse la punct pare a fi dus la un adevărat reviriment economic la începutul secolului al XX-lea.
44. Francisco Veiga, **Istoria Gărzii de Fier 1919-1941, Mistica Ultranaționalismului**, Humanitas 1993, p. 55-62
45. Ca și în cazul Poloniei unde vizat era elementul german, în România și mai ales în Transilvania, reforma agrară avea în vedere și o componentă antiminoritară. Celebrul proces al optanților intentat României și judecat de instanțele internaționale ale vremii își are originea aici.
46. I.N.Angelescu, **Politica Economică a României**, București 1919.
47. Irina Livezeanu, **Cultural Politics In Greater Romania...**p.184.
48. Studiul lui Virgil Madgearu, **Dictatură Economică sau Democrație Economică**, București 1925, este relevant în acest sens.
49. Mihail Manoilescu, **Importanța și Perspectivele Industriei în Noua Românie**, București, 1921.
50. M. Manoilescu, *Neoliberalismul*, în **Doctrina Partidelor Politice**, Editura Garamond, pp. 225-227.
51. I.G.Duca, *Doctrina Liberală*, în **Doctrinile...**p.147.
52. Philip Longworth, **The Making of Eastern Europe...**p.71. Autorul citează în acest sens un ziar praguez apărut în 1924.
53. ibidem p.72-81
54. ibidem p.69
55. Emma Kovicks regreta respingerea planurilor franceze, văzute drept strategii anti-criză și alternative la economia Germană și a influenței politice a acesteia asupra Austriei și Europei Estice, **The Question of European Unity and Germany, 1919-1933**, Budapest 1992, p.178. Sugestiv pentru noi este faptul că istoriografia românească nu reușește nici măcar astăzi să

treacă în explicarea evenimentelor de clișeele revizionismului și interesului marilor puteri. Deși ambele sînt desigur prezente în epocă, ele nu se pot substitui la infinit tuturor celorlalte elemente ce au contribuit la eșuarea acestor proiecte.

56. Elemér Hantos considera apropierea economică drept singura cale de apropiere și cea mai puțin susceptibilă de a jigni sau a aduce atingere sensibilităților naționale în regiune. Proiectele sale de reorganizare economică a zonei se raportau la spațiul fostului imperiu doar în ideea de a sublinia caracterul structural și nu doar de conjunctură al crizei economice. Dealtfel multe din proiectele maghiare, departe de a avea o tentă revizionistă și a ridica problema frontierelor, seamănă cu „Noua Europă” preconizată de Tamás Masarik și R. Seton-Watson. Vezi în acest sens articolul lui György Gyarmati, *Conceptual Changes...*p.201-203.

57. Jacques Le Rider, *Reprezentări concurente ale Europei Centrale*, în **Mittleuropa**, Editura Polirom Iași, 1996.

58. Oszkár Jászi, **Homage to Danube...**p.79.

59. Magda Ádám, **Direction Self-destruction. The Little Entente, 1920-1938**, Budapest Wien, 1988.

60. Peter Stirk, **The idea of Mittleuropa...**p.17.

61. Manfred Ansdorf, *Ulrich von Hassells Europakonzeption und der Mittleuropaische Wirtschaftstag*, **Jahrbuch des Institutus fur deutsche Geschichte**, vol.7(1978), p. 387-419.

62. Friedrich Naumann, **L'Europe Centrale Mittleuropa**, Neuchatel, Delachaux & Niestle, Paris Payot, 1923. Singurii de altfel influențați de cartea sa vor fi Oskar Jaszi și Karl Renner, deși socialistul ceh Modracek și polonezul Polzer Hodnitz dezvoltă și ei proiecte asemănătoare. În România, cartea lui Naumann nu a lăsat nici un fel de urme, deși este singurul proiect german care include pe români în Mittleuropa.

63. Michael Burleigh, *Germany Turns Eastwards, A Study of Ostforschung in the Third Reich*, Cambridge University Press 1988, p.23-28.

64. Lipgens (ed.), **Documents on the History of European Integration**, vol. 2, p.394.

*

*Mihai CHIOVEANU (n. 1968), absolvent al Facultății de Istorie, Universitatea București, specializat în Istoria Modernă a României, în prezent student la Universitatea Central Europeană din Budapesta și avînd în pregătire lucrarea „«Greater Romania» between Regionalism and Nation-building 1918-1938” sub îndrumarea lui Sorin Antohi. A publicat studii și recenzii în revistele **Cartea**, **Viața Românească**, **ICS** și revista de istorie a Facultății din București, **Erasmus**.*